

обрядности захоронения, жанровые особенности похоронных и поминальных причитаний. Изложены проблемы, которые связанные с бытованием жанра причитаний в XXI ст.

Ключевые слова: причитание, обрядность захоронения, историко-этнографический район, Бойкивщина, церковь.

In the article on the basis of field studies examined hollering as structural, verbal, ideal unit burial ritual, paraphernalia and symbols and related rituals and mourning customs. Highlighted the oral and musical components of the funeral rites, the genre of funeral and memorial features laments. Presents problems related to the existence of the genre of laments in the XXI century.

Key words: mourning, funeral rites, historical and ethnographic region, Boikivschyna, church.

УДК 392 (477. 85/. 87)

ББК 63.59 (4 Укр)

Володимир Гавадзин

АНАЛІЗ СВІТОГЛЯДНИХ РИС КАЛЕНДАРНО-ОБРЯДОВОГО ЦИКЛУ ГУЦУЛІВ КРИЗЬ ПРИЗМУ МІФОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ М.КОСТОМАРОВА

У статті розглядаються окремі світоглядні риси гуцульського календарно-обрядового циклу на основі міфологічної системи видатного українського історика й фольклориста М.Костомарова. Особливу увагу приділено вивченню впливу міфологічних чинників на світогляд через обряд та аналіз даної проблеми М.Костомаровим.

Ключові слова: М.Костомаров, світогляд, міфологія, гуцули, календарна обрядовість.

Календарно-обрядовий цикл українського народу містить у собі значний міфологічний компонент, що є одним зі шляхів розуміння народного світогляду й світосприйняття. Одним із перших це помітив і намагався дослідити М.Костомаров. Його спадщина в цій галузі етнографічних знань є багатою, але не достатньо вивченою. Отож проблематика даного дослідження полягає в спробі глибокого аналізу міфологічного начала календарної обрядовості гуцулів і світоглядних рис, що його супроводжують, на основі наукових напрацювань М.Костомарова, беручи за основу історико-порівняльний метод.

Актуальність вивчення цієї проблеми обґрунтовується трьома факторами: по-перше, це зацікавлення на даному етапі розвитку української історичної науки питаннями міфології на зразок західноєвропейських традицій; по-друге, намаганням різних наук гуманітарного напрямку на якісно новому рівні дослідити світогляд українського народу; по-третє, майже зовсім не з'ясованими залишаються погляди М.Костомарова на питання календарно-обрядової міфології. Зрештою, аналіз календарно-обрядового циклу гуцулів через призму міфології дозволяє збагатити скарбницю вітчизняної історичної, етнографічної та філософської думки.

У плані дослідження цієї проблематики варто відзначити, що міфологічна концепція М.Костомарова знайшла своє обґрунтування в науковій літературі, однак питання конкретного аналізу світогляду гуцулів на основі обрядовості кризь міфологічну систему М.Костомарова розглядається вперше. Чи не найбільш повно проаналізувала календарно-обрядовий контекст міфологічних студій М.Костомарова Т.Шамберко [13]. Вона визначила в загальних рисах межу дотичності календарно-обрядового циклу до питання міфології взагалі, і, крім того, показала це на прикладі творчості видатного фольклориста. У своїй статті Л.Яремко обґрунтовує важливе положення про те, що М.Костомаров розглядає обряди, різні божества кризь призму символізації сил і явищ природи, тобто зводить міфологію до рівня "природної релігії" [14, с.570]. Це має важливе значення в тому плані, що на основі "природної релігії" легше зрозуміти світогляд того чи іншого народу й семантику календарної обрядовості. Крім того, це дає привід розглядати М.Костомарова як прихильника одночасно і символічної

(Ф.Крейцер, М.Мюллер), і міфологічної (Ф.Шеллінг, В.Грімм) шкіл. Натомість А.Ціпко приходиться до висновку, що М.Костомаров розглядає міфологію не як “баснословіє”, як було поширено до того, а надає цьому слову серйознішого й поважнішого звучання [12, с.4]. Також цей дослідник доводить, що М.Костомаров порівнює міфологію з давнім світоглядом, що є надзвичайно важливим для даного дослідження. У цьому контексті Л.Підгорна розробляє поняття “диглосії”, тобто поєднання християнського та язичницького начала в міфологічній системі М.Костомарова [10, с.265]. Цей принцип знаходить своє вираження в календарно-обрядовій практиці гуцулів, у яких чи не найбільше збереглися пережитки давніх язичницьких вірувань.

У своїх дослідженнях М.Яценко намагається з’ясувати джерело міфологічних поглядів М.Костомарова. У цьому руслі він доходить висновку, що вони розвивались у рамках ідей романтизму, коли народ з усім притаманним йому комплексом уявлень, звичаїв стає центром уваги дослідників [15, с.12]. До цього Ю.Пінчук додає, що метою досліджень видатного історика було розкриття на історичних основах світогляду українського народу, беручи за основу народні вірування [11, с.459].

Завдання нашого дослідження полягає в тому, щоб: з’ясувати на основі календарних обрядів і звичаїв риси світогляду гуцулів; пояснити їх відповідно до напрацьованих М.Костомарова в галузі міфології й народного світогляду; дати оцінку ступеню збереженості в сучасному світогляді гуцулів давніх міфологічних компонентів. Конкретна ціль статті – це аналіз таких компонентів світоглядних рис гуцулів: космогонічні уявлення протягом календарного циклу, язичницькі й християнські взаємозв’язки, вплив природи на характер календарно-обрядового світобачення.

Якщо вдатись до космогонічних уявлень гуцулів, то слід відзначити, що М.Костомаров приділив їм значну увагу. Так, він подає досить цікаву колядку “карпатських русов”, як тоді їх називали:

*Колись то було з початку світа,
Подуй же, подуй, Господи!
З духом святим по землі!
В тоді не було неба, ні землі,
Неба, ні землі, — ним синє море,
А серед моря та два дубойки:
Сіли-упали два голубойці,
Почали собі раду радити,
Раду радити і гуркотати:
“Як ми маємо світ основати?” [7, с.90].*

Далі в колядці говориться, що голуби спускаються на дно моря, виносять звідти дрібний пісок і синій камінь і створюють із піску чорну землю, а з каміння – синє небо. У даному випадку М.Костомаров виводить походження цієї колядки ще із часів праслов’янської міфології, і це творення світу, звершене голубами, свідчить про міфологічне пошанування цих птахів гуцулами. Загалом, колядки й щедрівки як елемент зимового календарного циклу містять значне нашарування космогонічних уявлень гуцулів. Це дає можливість указати на важливу світоглядну рису, за якою в образах двох голубів виступають вищі мислячі істоти, а, зокрема, ці голуби означають або символічне вираження вищих істот, або ж їхнє знаряддя [10, с.267].

Крім того, гуцульські колядки відображають розуміння світобудови та місця в ній небесних світил. Так, М.Костомаров пише: “Солнце, луна, звѣзды чаще всего встрѣчаются въ колядкахъ, особенно всѣ виды вмѣстѣ. Это побуждаетъ думать, что празднество Рождества Христова замѣнило у нашихъ предковъ языческое празднество, которымъ чествовались небесныя свѣтила” [3, с.443]. Саме таке особливе ставлення до небесних світил має сьогодні місце в календарній практиці гуцулів. У більшості колядок присутній мотив приходу в гості до господаря хати самого Бога, товаришами якого

є “ясне солнишко, бґлий мґсяць, свґтлые зори” [3, с.448]. Це вже свідчить про диглосію: одночасно з небесними світилами виступають святі церкви і сам Бог. Саме святі за гуцульським світосприйняттям володіють порами року, землею й усіма її багатствами тощо. Про це свідчить пісня, приурочена до свята Юрія:

*Святий Юрій землю одмикає,
Святий Петро жито зажинає,
Святий Ілля у копи складає* [9, с.129].

Якщо ж простежити гуцульський календарно-обрядовий цикл, то очевидним є факт присутності християнського елемента при значному нашаруванню давніх пережитків. М.Костомаров пояснює це таким чином: “Эта религиозность есть одно из важнейших условий народного характера, и потому поэзия народная служит источником к узнанию ее” [7, с.50]. Одним з основних завдань, що їх, у даному випадку, визначив для себе М.Костомаров, було зрозуміти світогляд давніх і сучасних народів через міфологію. У такому контексті світогляд ставав підґрунтям для спільної дії народу щодо витворення власних особливостей у культурі, але тим самим єднав народ культурно, спрямовуючи всі його потуги [12, с.4]. Стосовно цього, то М.Костомаров відстоював позицію, що історичні умови, які безпосередньо діють на народ, визначають і його почуттєву сферу: “исторические события, действующие на народ, уже достаточны, чтобы положить на него особенный отпечаток во взгляде на отношения к высочайшему существу и нравственные понятия” [7, с.50]. Розглядаючи далі це питання, учений приходить до думки, що в кожного народу є свої відтінки в релігії й тут під ними він розуміє не релігійні системи, не догмати, а особливий погляд, який має народ на свою релігійність, яка класифікується як народна. І саме така релігійність є важливою рисою народного характеру. Отож М.Костомаров пов’язує з міфологією погляд на світ через призму певної системи, яка має назву релігійність. Пізніше вона тісно переплелась із християнством, що дало поштовх до формування релігійного світогляду в гуцулів. Центральним у цій системі є поняття Бога, через якого відбувається увесь процес світорозуміння [5, с.201].

Для дослідження причин цього явища він акцентує увагу на історико-географічних чинниках. Продовжуючи традицію Ж.Монтеск’є, М.Костомаров звертається до географічного фактора як до визначального: “безъ всякого сомнения географическое положение было первымъ поводомъ до различия народностей вообще” [8, с.34]. Однак він намагається не зациклюватись тільки на перевагах географічного середовища під час визначення народного характеру й процесу самопізнання та світосприйняття, а й звертається до панування традиції, яка передається з покоління в покоління й несе в собі дух предків, елементи їх світогляду.

Одночасно з великою вірою в Бога та постійним звертанням до Нього за допомогою М.Костомаров зазначає, що існувала й у народному світогляді протилежність – віра в злу силу, що мала багато модифікацій, одна з яких змія – Аспіда [4, с.149]. Змія особливо пошановується гуцулами, її не можна бити, бо може померти мама; з появою змії навесні пов’язаний початок сільськогосподарських робіт і з нею ототожнюється тепло та весняно-літній розквіт природи [1, с.39]. Саме із цими двома силами пов’язаний увесь комплекс народного світогляду, і хоча за своєю суттю вони є протилежними, однак для народного сприйняття характерне не те що їх завуальоване та віддалене розуміння, але, у більшості випадків, відсутність сутнісного розуміння цих іпостасей. Тобто якщо існувала беззаперечна та глибока віра в Бога, уповання на Його силу та допомогу в часи людських нещасть, то вона ґрунтувалася на основі страху та продовження традиції, так само й віра в нечисту силу ґрунтувалася на підтримці вірувань предків: “Они верить въ чертей, домовых, потому что получили эту веру отъ предковъ... верить, потому что вера нужна для объясненія непонятных явленій, а не для удовлетворения стремленія возвысится от плоской идоли материальной жизни въ сферу

свободного творчества” [8, с.67]. Це яскраво прослідковується на прикладі гуцульських календарних свят, як-то вірування та обряди, пов’язані з Різдом, Купалом, Юрієм, першим виходом на полонину. У цей час на основі різних заклинань іде боротьба з усім нечистим, що може зашкодити домашній худобі й самим людям. У даному випадку М.Костомаров намагається зрозуміти суть структури та джерел народного світосприйняття й приходиться до думки, що ці вищі сили мають в уяві народу образний характер. Саме через сукупність цих образів відбувається розуміння як суті речей, так і загальної системи світопорядку, тому міфологія так тісно пов’язана з календарно-обрядовим циклом.

У чому, зокрема, проявляється цей зв’язок? На основі вивчення праць М.Костомарова можна відзначити, що народні свята зберегли давні міфологічні образи, які були сформовані в середовищі древньої культури, але вже не в чистій міфологічній формі, а швидше в чуттєво-емоційному вияві [6, с.259]. У даному випадку сегмент календарно-обрядового циклу є свого роду філософською категорією, бо він служить інструментом реконструкції як давнього світогляду, так і засобом розуміння теперішнього; у ньому втілена історично обумовлена та географічно визначена система світосприйняття та світорозуміння.

Як уже зазначалося, важливе значення в процесі формування цих образів у гуцулів мали історичні умови та релігійність. Однак є ще один важливий чинник, а саме природа, яка, з одного боку, була формотворчим елементом народного світогляду, а з іншого, на думку М.Костомарова, стала його вагомою частиною. Тому не безпідставною була характеристика М.Костомарова в історіографії ХХ ст. як прихильника панлогічного дуалізму в пізнанні світогляду на основі визнання двох пануючих субстанцій – Бога і Природи [15, с.16]. Із цього випливає розуміння природи як безпосереднього фактора, що не тільки визначає, а й сам складає істотну частку світосприйняття. Це зумовлено ще тим, що з міфологією пов’язане явище обожнення природи, тобто давні божества, природа, людина виступають у міфології як єдина взаємопов’язана ланка: “Воздух, вода, огонь, небо, земля, леса, скалы – все принимает человекообразность, все живет и действует подобно человеку, но только деятельность их выше, обширнее, могущественнее человеческой, т. к. человек постоянно испытывает свое бессилие перед явлениями природы” [6, с.258]. Цей уривок так влучно характеризує суть гуцульського світогляду, оскільки увесь календарно-обрядовий цикл на Гуцульщині присвячений ушануванню явищ природи й змін, що в ній відбуваються. Для гуцула, як мешканця гір, природа – це всеохоплююче поняття, вона через міфічний образ міцно закріпилася в певних елементах народних свят.

У даному контексті слід відзначити, що “світоглядно-вірувальна система гуцулів-язичників спрямована на гармонізацію душі і тіла, людини і космосу, людини і природи...” [2, с.52]. Це перегукується зі словами М.Костомарова: “Славяне, несмотря на видимое многобожие, признавали одного бога, отца природы, и это существо они понимали сознательнее, чем таинственную судьбу греки, а скандинавы Альфатера, который не участвует в делах человеческих” [5, с.201].

Що характерно, то гуцульське уявлення про вище божество, яке пошановується під час календарних свят, не пантеїзм: прабог не самостійно сформував світ та не розвіявся у своїм творінні, а тільки випустив із себе духів, які населяють матерію й служать посередниками між мертвою масою та все оживляючим началом, але самі існують окремо від Бога [2, с.53]. Як відзначає М.Костомаров, божества набирають людиноподібних форм, вони живуть та діють за людськими законами, але тільки діяльність їх більша й ширша за людську, й тому людина завжди відчувала своє безсилля перед явищами вищого світу, хоча й усвідомлювала свою спорідненість із ним [6, с.259]. Загалом, М.Костомаров приходиться до висновку, що ці явища надприродної сили та

різні божества об'єднували в собі в підвищеному ступені ті якості, які мала б людина стосовно цієї категорії явищ.

Отож стає зрозумілим, що для М.Костомарова міфологія календарно-обрядового циклу – центральна ланка світорозуміння та світосприйняття, оскільки через її прояви та окремі елементи стає можливим для людини процес освоєння світу та всіх явищ, що в ньому відбуваються. Важливими засобами такого пізнання були божества, природа, уявлення про душу, що втілені в міфічних образах. Як бачимо, міфологічна концепція М.Костомарова в багатьох моментах суміжна з календарно-обрядовою практикою гуцулів і на її основі можливе глибоке пояснення на перший погляд малозрозумілих елементів традиційних звичаїв та обрядів. На основі всебічного аналізу праць М.Костомарова стає очевидним той факт, що найбільше світоглядно-міфологічні елементи збереглися у святах зимово-весняного циклу, оскільки в цей час проходить дуже важливий для людини космобіологічний цикл – пробудження природи. Ось чому М.Костомаров так наголошує на важливості її календарно-обрядового величання в час весни. Загалом, ця проблематика потребує ще свого подальшого вивчення й має досить широку перспективу для аналізу, оскільки майже не висвітлена у вітчизняній історіографії, а, крім того, перебуває на грані багатьох галузей історичної науки, що вимагає вироблення потужної системи й принципів освоєння та аналізу питань, пов'язаних із міфологією, світоглядом, календарно-обрядовою практикою.

1. Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів [Текст] / Софрон Витвицький ; пер. з пол., передм. Миколи Васильчука. – Коломия, 1993.
2. Горбоніс Л. Традиційно-звичаєві погляди гуцулів на природу [Текст] / Л. Горбоніс // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 5. – С. 51–62.
3. Костомаров Н. И. Историческое значение южна-русского народного песенного творчества [Текст] / Н. И. Костомаров // Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования : в 21 т., 8 кн. / Н. И. Костомаров. – С. Пб., 1905. – Кн. 8, т. 19–21. – С. 427–1081.
4. Костомаров Н. И. Очерк домашней жизни и нравов великорусского народа в XVI–XVIII столетиях и старинные земские соборы / Н. И. Костомаров // Собрание сочинений. Исторические монографии и исследования : в 21 т., 8 кн. / Н. И. Костомаров. – С. Пб., 1905. – Кн. 8, т. 19–21. – С. 6–176.
5. Костомаров Н. Славянская мифология / Н. И. Костомаров // Слов'янська міфологія : Вибрані праці з фольклористики й літературознавства / М. І. Костомаров. – К., 1994. – С. 201–257.
6. Костомаров Н. Несколько слов о славяно-русской мифологии в языческом периоде, преимущественно в связи с народной поэзией [Текст] / Н. И. Костомаров // Слов'янська міфологія : Вибрані праці з фольклористики й літературознавства / М. І. Костомаров. – К., 1994. – С. 257–279.
7. Костомаров Н. Об историческом значении русской народной поэзии [текст] / Н. И. Костомаров // Слов'янська міфологія : Вибрані праці з фольклористики й літературознавства / М. І. Костомаров. – К., 1994. – С. 44–201.
8. Костомаров Н. И. Две русские народности [Текст] / Н. И. Костомаров // Основа. – С. Пб., 1861. – № 3. – С. 33–80.
9. На святого Юрія [Текст] // Життя і знання. – 1933. – Ч. 4 (67). – С. 129–131.
10. Підгорна Л. Синтез християнського і дохристиянського світобачень у фольклористичних працях М. Костомарова / Л. Підгорна // Християнська спадщина Галицько-Волинської держави: ціннісні орієнтири духовного поступу українського народу : матеріали Міжнар. ювіл. наук. конф. – Івано-Франківськ ; Галич, 2006. – С. 265–268.
11. Пінчук Ю. А. М. Костомаров і його найближче оточення у світлі мемуарів Аліни Костомарової / Ю. А. Пінчук // Історіографічні дослідження в Україні / відп. ред. Ю. А. Пінчук. – К. : НАН України, Інститут історії України, 2004. – Вип. 14. – С. 442–466.
12. Ціпка А. “Слов'янська міфологія” М. Костомарова у ґрунтуванні культурного “биття” українського народу [Текст] / А. Ціпка // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Серія: Українознавство. – 2008. – № 12. – С. 4–6.
13. Шамберко Т. Календарно-обрядовий контекст міфологічних студій М. Костомарова [Текст] / Т. Шамберко // М. Костомаров у вимірах сучасності : зб. наук. праць за матеріалами всеукр. наук.-практ. конф. – Рівне, 2007. – С. 64–72.
14. Яремко Л. “Слов'янська міфологія” Костомарова у системі тогочасних корпусів міфології [Текст] / Л. Яремко // Українська філологія: школи, постаті, проблеми : зб. наук. праць міжнар. наук. конф., присв. 150-річчю від дня заснування кафедри укр. словесності у Львів. ун-ті. – Львів, 1999. – Ч. 2. – С. 568–575.

Гавадзин Володимир. Аналіз світоглядних рис календарно-обрядового циклу гуцулів крізь призму...

15. Яценко М. Т. М. І. Костомаров – фольклорист і літературознавець [Текст] / М. Т. Яценко // Слов'янська міфологія : Вибрані праці з фольклористики й літературознавства / М. Т. Яценко. – К., 1994. – С. 5–43.

В статье отражены некоторые мировоззренческие черты гуцульского календарно-обрядового цикла на основе мифологической системы выдающегося украинского историка и фольклориста Н.Костомарова. Особенное внимание уделено изучению влияния мифологических факторов на мировоззрение через обряд и анализ данной проблемы Н.Костомаровым.

Ключевые слова: Н.Костомаров, мировоззрение, мифология, гуцулы, календарная обрядность.

In the article is lighted up some the features of world outlook of the calendar rites of gutsuls on basis of the mythological system of the prominent ukrainian historian and specialist in folklore M.Kostomarov. The special attention is given to study of the influence of mythological factors on a world outlook through of the rite and analysis of this problem by M.Kostomarov.

Key words: M.Kostomarov, world outlook, mythology, gutsuls, calendar rites.